

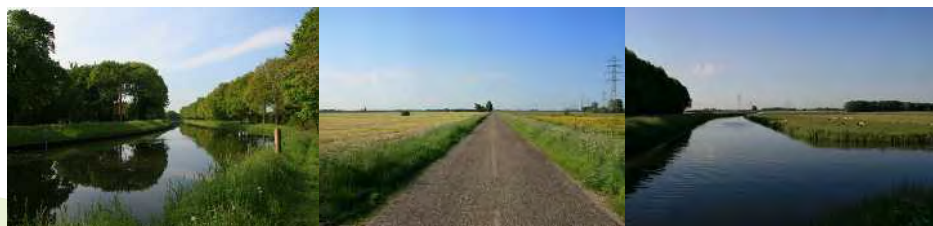

Landschapsbiografie Wapenveld

Cultuurhistorie als inspiratiebron voor actuele
ruimtelijke opgaven en vrijetijdseconomie

Rapportnummer 1203

Colofon

Titel:	M. Horst, N. Grupstra & J. Nitrau (2014). <i>Landschapsbiografie Wapenveld. Cultuurhistorie als inspiratiebron voor actuele ruimtelijke opgaven en vrijetijdseconomie</i> . Wapenveld.
Opdrachtgever:	Stichting Recreatie Wapenveld p/a Wildekampseweg 6a 8191BT Wapenveld
Opdrachtnemer:	Cultuurland Advies drs. Martijn Horst <i>Projectleider Cultuurhistorie</i> Niek Grupstra MA <i>Projectmedewerker Cultuurhistorie</i> Postbus 20, 8180 AA Heerde www.cultuurland.com
Tweede lezers:	Jan Nitrau (opdrachtgever), prof.dr.ir. Theo Spek (hoogleraar Landschapsgeschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen), Ep Steenbergen (lokaal historicus) en drs. Maarten Wispelwey (regio-archeoloog)
Projectcode:	CA1203
Datum:	17 maart 2014
Versie:	1.0 (eindversie)
Publicatierechten:	Deze rapportage is een intern document van de Stichting Recreatie Wapenveld en de subsidiegevers. Op basis daarvan is beeldmateriaal opgenomen, waarvoor geen publicatierechten zijn betaald. Wanneer de Stichting Recreatie Wapenveld besluit om over te gaan tot een publiekspublicatie, zowel digitaal als analoog, moeten vooraf de publicatierechten nog bij de desbetreffende archieven worden aangekocht.

Dit onderzoek en deze uitgave werden mogelijk gemaakt dankzij bijdragen van:

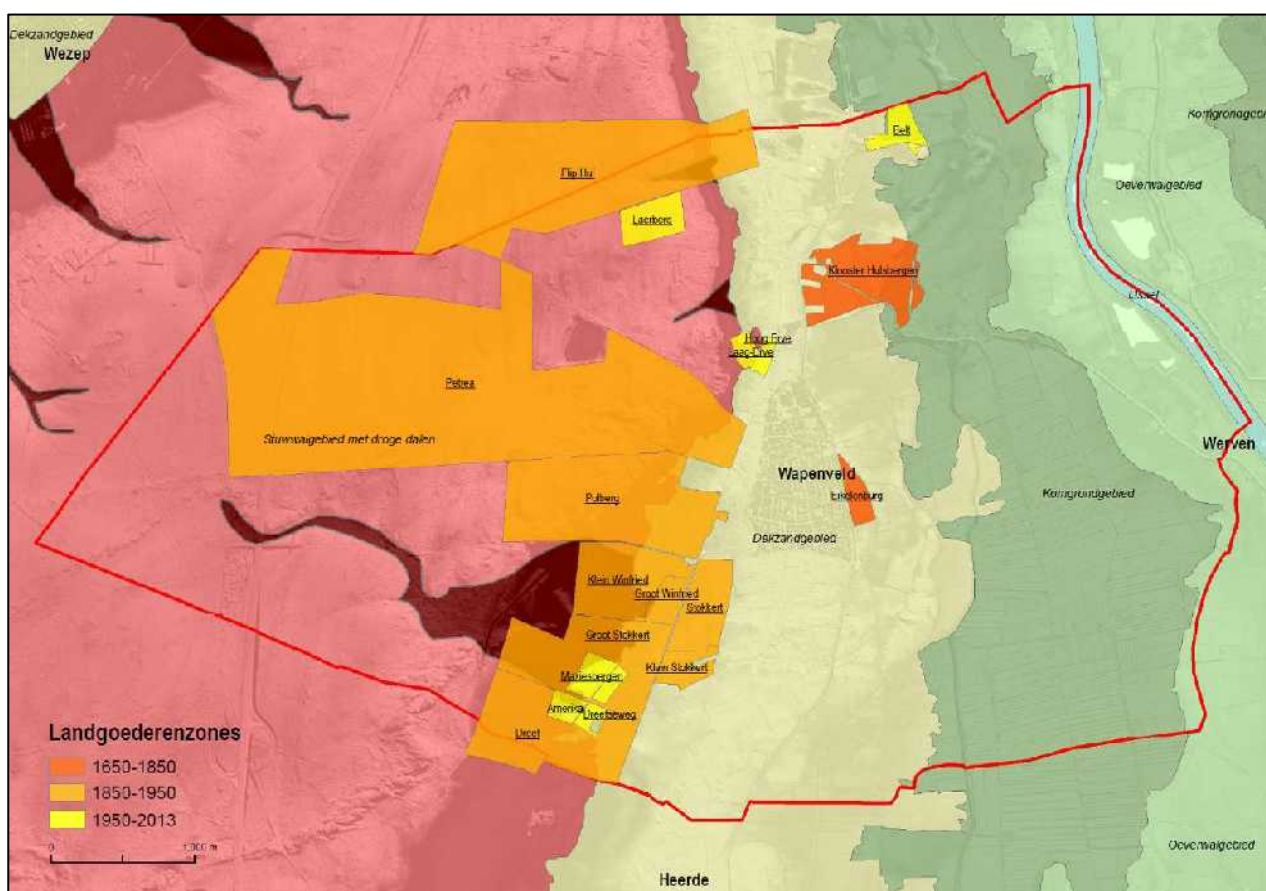
Gemeente Heerde

6.5 Tweede landgoederenzone langs de rand van de stuwwal

De stuwwal van Wapenveld staat tegenwoordig bekend om zijn talrijke landgoederen. Dat is echter niet altijd het geval geweest. De arme zandgronden en slechte bereikbaarheid van Wapenveld waren tot de negentiende eeuw zodanig onaantrekkelijk dat maar weinig mensen er over nadachten om een landgoed op deze gronden te beginnen. Een rentenier of rijke koopman was dan in eerste instantie te lang onderweg om bij zijn buitenplaats of landgoed te komen en had vervolgens ook nog eens moeite om de arme gronden rendabel te maken. De eerste landgoederenzone ontstond in de zeventiende eeuw daarom ook langs de Grift, die vervoer wel mogelijk maakte en waarlangs ook betere landbouw mogelijk was.

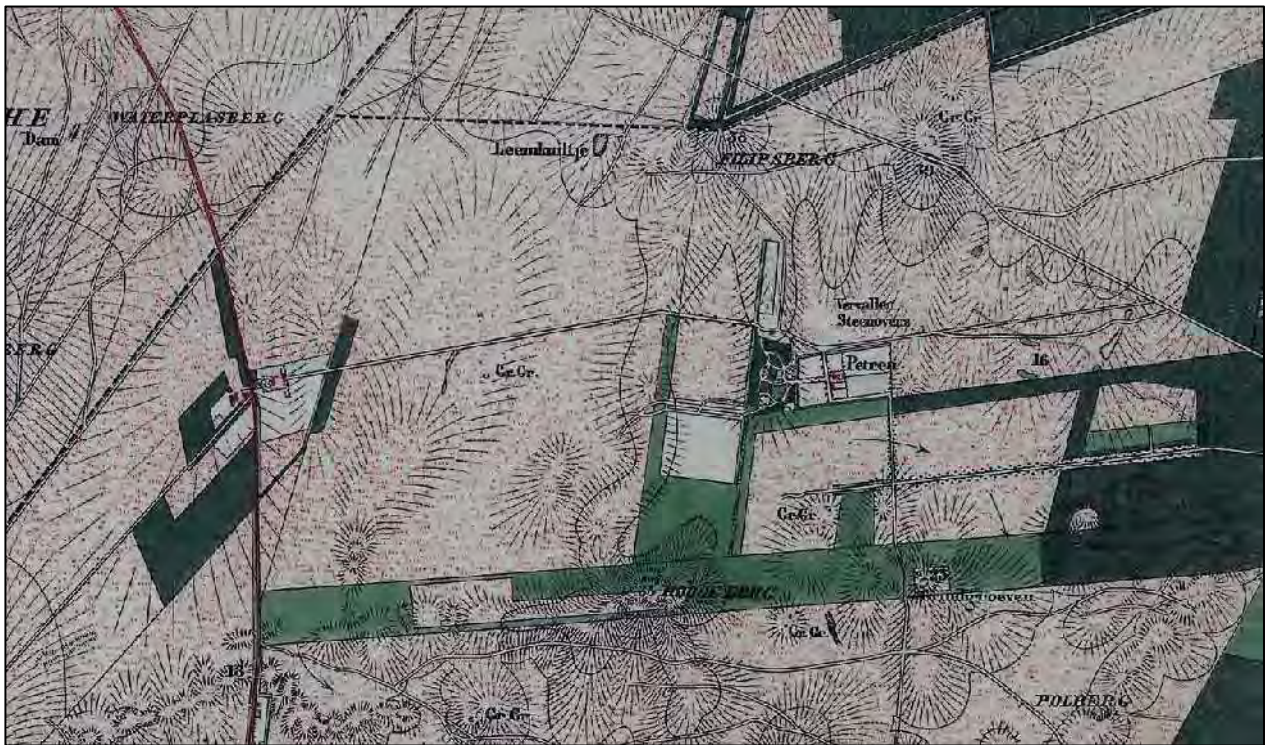
Vanaf de negentiende eeuw kwam daar echter verandering in. Op dat moment kwamen door de verdeling van de historische marken veel heidegronden vrij die relatief goedkoop van de boeren kon worden opgekocht. Dit resulteerde in een nieuwe reeks van landgoederen op de overgang van de dekzandgronden naar de IJsselvallei. Met nieuwe landbouw- en bemestingstechnieken konden de arme zandgronden rendabel worden gemaakt. Wapenveld had met de Villa Jacoba – de huidige Polberg – een landgoed dat daar landelijk gezien voorloper in was.²⁰⁴ In totaal zou Wapenveld binnen deze tweede landgoederenzone – die aangelegd werd tussen 1850 en 1900 – plaats bieden aan zes grote landgoederen, elk met zijn eigen kenmerken.

De tweede Wapenveldse landgoederenzone (in het oranje) bestaat van noord naar zuid uit de landgoederen Flip Hul, Petrea, De Polberg, Winfried, Groot Stokkert en De Dreef. Deze heideontginningslandgoederen zijn allemaal tussen 1850 en 1900 gesticht door vermogende burgers die kans zagen om de heidegronden op te kopen en te ontginnen tot landbouwgrond en naaldbossen.

²⁰⁴ J. van Hasselt, 'Groen veevoeder', in: *Algemeen Handelsblad*, 21 januari 1883.

Landgoed Petrea is één van de eerste ontginningslandgoederen op de oostelijke Veluweflank en stamt uit de jaren vijftig van de negentiende eeuw. Rond 1850 werden de voormalige markegronden gekocht door de weerkundige Christophorus Buys Ballot. Deze liet een gedeelte van de gronden ontginnen en de boerderij 'Petrea' bouwen. In zeven jaar tijd werden op de kale heidegronden een herenhuis en twee grote boerderijen gebouwd. Daarbij werd 35 ha heidegrond omgevormd tot bouwland en werd ook 15 ha bos aangelegd. Het overgrote deel van de heidegronden van het landgoed moest toen echter nog worden omgevormd, want in 1857 was 475 ha nog altijd heidegrond.²⁰⁵ Vijftig jaar later begon het grote bebossen. Heidevelden werden ontgonnen tot naaldbossen en in 1926 is dan ook vrijwel het gehele landgoed bebost.²⁰⁶ Het landgoed werd opengesteld voor wandelaars. Wel was men verplicht om een gratis wandelkaart op te halen bij de eigenaar of bij de heer J. van Huffelen, die op de hoek van de Zwolseweg en de Molenweg woonde.²⁰⁷ De laatste eigenaar liet het landgoed in 1968 na aan Geldersch Landschap en Geldersche Kasteelen, dat het ook nu nog in bezit heeft.

Bonneblad 337 uit 1872 laat fraai de ontginningstructuur van landgoed Petrea bovenop de oude heidevelden zien. Boerderijen werden gebouwd, een parktuin aangelegd, bouwlanden opgeworpen en naald en loofbos aangepland. Het landgoed strekte zich uit van de Kamperweg tot aan de rand van Wapenveld. Opmerkelijk is dat er in de beginjaren geprobeerd is om stenen te bakken met leem uit de stuwwal, blijkens de 'vervalen steenovens' op de heide.

Ongeveer gelijktijdig met landgoed Petrea werd *landgoed De Polberg* gesticht. Echter niet onder deze naam, maar als de Jacoba Hoeve. Een gebied van 87 ha wordt aangekocht en reeds in 1865 zijn de eerste heidegronden omgewerkt tot naaldbossen. De Jacoba Hoeve kreeg landelijke bekendheid toen de eigenaar van een sigarenfabriek uit Kampen, de heer Willem Gerrit Boele, het landgoed opkocht en zich na zijn pensioen toelegde op de '*landhuishoudkunde*'.²⁰⁸ Boele had een speciale manier van grondbewerking. De onderste grond werd tot een diepte van één meter naar boven gewerkt en vervolgens kwam er een laag '*blauwe IJsselklei*' of '*gele uiterwaardenklei*' vermengt met stalmest, Amsterdamse huismest of kunstmest overheen.²⁰⁹ Daarnaast hield hij zich rond 1880 – in navolging van de Franse landbouwkundige Auguste Goffart – als één van de eersten in Nederland, bezig met het inkuilen van mais en rogge.²¹⁰ Boele had voor het inkuilen vier grote silo's laten

²⁰⁵ Anoniem, 'Advertentie', in: *Algemeen Handelsblad*, 13 juni 1857.

²⁰⁶ Vergelijk daarvoor Bonneblad 337 tussen 1904 en 1926.

²⁰⁷ Anoniem, 'Landgoed Petrea onder de natuurschoonwet', in: *De Tribune*, 29 april 1936

²⁰⁸ Anoniem, 'Gemengd Nieuws', in: *Het nieuws van den dag; kleine courant*, 8 augustus 1881

²⁰⁹ J. van Hasselt, 'Groen veevoeder', in: *Algemeen Handelsblad*, 21 januari 1883

²¹⁰ Anoniem, 'Advertentie', in: *Het nieuws van den dag; kleine courant*, 6 december 1881; Anoniem, 'Gemengd Nieuws', in: *Het nieuws van den dag; kleine courant*, 24 september 1886. Goffart had in 1877 de procedure van het inkuilen van snijmais beschreven in *Manuel de la culture et de l'ensilage du maïs*. In 1880 werd het boek in het Engels vertaald en vier jaar later in het Nederlands. Zie daarvoor H. Pruntel, 'De veelzijdigheid

metselen en een hakselmachine gebouwd, dat met paardenkracht in beweging werd gebracht.²¹¹ Op de 'Internationale Landbouwtentoonstelling' in 1884 in Amsterdam liet hij zien dat het inkuilen succesvol was door een driejarige os van negenhonderd kilo te tonen die op de Jacoba Hoeve was vetgemest met snijmaïs.²¹²

Van zijn vergaarde kapitaal liet Boele een prachtige Engelse landschapstuin aanleggen door landschapsarchitect Louis Paul Zocher (1820-1915). Louis Paul was de derde generatie van de beroemde landschapsarchitectenfamilie Zocher uit Haarlem en onder andere bekend van het ontwerp voor het Amsterdamse Vondelpark.²¹³ Na de verkoop van het landgoed in 1901 werd het landschapspark van Zocher in westelijke richting uitgebreid. Men maakte in dit ontwerp gebruik van de hoogteverschillen van de achterliggende Polberg. Het nieuwe gedeelte van het landschapspark kreeg de naam 'Jacoba Park' mee, terwijl het landhuis 'De Polberg' ging heten.²¹⁴ Beide namen werden daardoor geografisch gezien omgewisseld. Het oorspronkelijke ontwerp van Zocher en de uitbreiding zijn tegenwoordig nog gedeeltelijk in het landschap te herkennen.

De tweede landgoederenzone van Wapenveld kenmerkt zich door de grote landhuizen, die langs de Groteweg werden gebouwd. Eén daarvan was het landhuis van Villa Jacoba, later De Polberg geheten. Begonnen met alleen kale heidegrond was er na enkele decennia een omgeving gecreëerd met een landhuis, een tuin en veel bomen.

>>

Niet alleen bij de Jacoba Hoeve, maar ook bij De Dreef werd tussen 1920 en 1922 een Engelse landschapstuin met slingerpaden aangelegd. Blijkens krantenartikelen uit die tijd leefde in zijn werk 'de geest der Zochers' voort. Daarmee had het grootste gedeelte van de tweede Wapenveldse landgoederenzone over een lengte van twee kilometer een ontwerp in de geest van de Zochers. Tegenwoordig zijn de Engelse landschapstuinen voor het grootste gedeelte vervallen en zijn alleen de slingerpaden van het latere Groot-Stokkert toegankelijk voor wandelaars.

van de maïsteelt: korrelmaïs, snijmaïs en energimaïs', in: H. Pruntel en W. van der Ham (2010). *Springplank naar duurzame landbouw; veertig jaar landbouwkundig onderzoek van Wageningen*. Wageningen. Boele was al voor de Nederlandse vertaling met inkuilen bezig

²¹¹ J. van Hasselt, 'Groen veevoeder', in: *Algemeen Handelsblad*, 21 januari 1883.

²¹² H. Pruntel, 'De veelzijdigheid van de maïsteelt: korrelmaïs, snijmaïs en energimaïs', in: H. Pruntel en W. van der Ham (2010). *Springplank naar duurzame landbouw; veertig jaar landbouwkundig onderzoek van Wageningen*. Wageningen.

²¹³ Anoniem, 'Advertentie', in: *Het nieuws van den dag; kleine courant*, 27 augustus 1900; Anoniem, 'Advertentie', in: *Algemeen Handelsblad*, 16 september 1900. Wellicht dat de Wageningen Universiteit, Database TuiN, collectie 37 nog aanvullingen op het ontwerp van L.P. Zocher heeft.

²¹⁴ Bonneblad 337 uit 1916.

36.5 Reservon der Kampenche Waterleiding

Waterplasberg

Pelreer

Hoorse Berg

HEERDESCHE

Pompstation

WIDE

Jonnenberg

Kamperklippen

Kuerberg

Hoornsche Eng

Hoornerveen

Landgoed De Dreef heeft gedurende haar bestaan een aantal zeer uiteenlopende fasen gehad met net zoveel verschillende namen, waaronder Buitenzorg en Clara State. Rond 1850 werd de heidegrond ten zuiden van het Wapenvelder Zand voor het eerst ontgonnen. Dichtbij de Groteweg had het landgoed gras- en akkerlanden liggen en een grote boomgaard. De stuwwal op werden grote percelen met naaldbos aangeplant. Vanaf de Koerberg liep er een spreng over het landgoed die als 'waterleiding' te boek stond en doodliep in het Wapenvelder Zand.²¹⁵ Landgoed De Dreef was tot 1941 ongeveer twee keer zo groot als de huidige situatie, want ook het grondgebied van het huidige Groot Stokkert hoorde erbij. Aan het begin van de twintigste eeuw zal De Dreef beroemd worden door de grote hondenkennel, die door de heer en mevrouw Van de Leeuw werd gesticht op het landgoed. Volgens de krantenberichten uit die tijd was het *'de grootste kennel, welke ons land ooit gekend heeft'*. Eind jaren twintig verbleven 65 rashonden in de kennels, waaronder een groot aantal Schotse terriërs en hazewindhonden.²¹⁶ Daarnaast was er de grootste hond ter wereld, een Ierse Wolfshond.²¹⁷ Van één is er zelfs bekend dat deze met een KLM-vliegtuig het land in werd gevlogen.²¹⁸

In 1931 kocht de *'Groot-Loge Nederland der Orde van Vrijmetselaars'* het landgoed voor *'een speciaal doel'* aan.²¹⁹ Lang genoten deze er niet van, want in 1939 werd het verkocht en stichtten de psycholoog W.L. Slot en de arts E. van Schothorst er een inrichting voor zestig patiënten.²²⁰ Ze konden voor hun *'Dr. W.L. Slot-stichting'* echter niet het gehele landgoed gebruiken en zodoende kwam 54 ha van het landgoed onder de hamer en werd publiekelijk in negentien percelen geveild. Het afgestoten gedeelte bestond uit een *'boerenwoning, schuur, erf, houten loods, zaadberg, landhuisje, wei- en bouwland, dennenbosschen, hakhout, heide, vijver, lanen en wallen'*. Achttien percelen werden aangekocht door *'N.V. Zeepfabriek De Klok'* uit Heerde voor fl. 69.300,-.²²¹ Uit deze splitsing zou later *Groot Stokkert* ontstaan. Na de Tweede Wereldoorlog bleef de naam De Dreef behouden en het landgoed een justitiële jeugdinrichting worden. Tegenwoordig is de naam veranderd in Justitieel Pedagogisch Centrum (JPC) De Sprengen.

Tussen de beide Engelse landschapstuinen van landgoed De Polberg en landgoed De Dreef ontstond het kleinere landgoed *Winfried*. In het begin bestond dit voornamelijk uit heideontginningsbos. Later ook als volwaardig landgoed. In 1912 werd het geheel verkocht als een landgoed van 36 ha groot met *"Heerenhuis, 3 Woningen, Schuren, koude en warme Kassen, grooten Tuin met vele vruchtboomen, Wei- en Bouwland, Bosschen en Heidegrond"*.²²² Uniek aan landgoed Winfried is de privéschuilkelder van 22 meter lengte die jonkheer H. Sandberg in 1939 liet aanleggen. In de schuilkelder was een privéverblijf opgenomen met plaats voor ongeveer tien personen en een personeelsverblijf bestemd voor ongeveer twintig personen.²²³

Op de grens tussen Hattem en Wapenveld ligt *landgoed Flip Hul*, een groot landgoed dat omstreeks 1860 ook met heideontginning ten behoeve van de bosbouw begon. De ingang van het landgoed lag precies op de grens van Wapenveld en Hattem, ongeveer tegenover de papierfabriek. Het grootste gedeelte van het eigendom lag echter niet in Wapenveld, maar aan de Hattemse kant. Daar lag ook de boerderij en de uitkijkoepel. De Wapenveldse kant had voornamelijk ontginningsbossen.²²⁴ In 1911 werd het landgoed geveild en was het maar liefst 150 ha groot. De veulingsadvertentie spreekt van een *"erve met bouw- en weilanden, arbeiderswoning, ruime koepel en prachtige dennenbosschen en eikenhakhout, alles doorsneden met eiken-en beukenlanen."*²²⁵ Het landgoed lag hoog op de stuwwal en in die tijd was nog niet de gehele stuwwal bebost. Naar alle zijden waren dus prachtige vergezichten. Van de Veluwe heidevelden op de stuwwal naar de graslanden in de IJsselvallei tot *"ver over de rivier"*.²²⁶ Vanwege de vergezichten was het landgoed erg in trek bij wandelaars, die het landgoed vanaf de Wapenveldse Molenweg konden betreden. Daar kwam verandering aan het begin van de Tweede Wereldoorlog. De helft van het landgoed werd toen verkocht aan een nieuwe eigenaar, de heer Greven uit Bloemendaal, en deze sloot zijn gedeelte af voor wandelend publiek.²²⁷ Twee weken later werden twintig werkloze arbeiders uit Amsterdam te werk gesteld in de ontginningsbossen van Flip Hul.²²⁸

²¹⁵ Bonneblad 337 uit 1865.

²¹⁶ Anoniem, 'Het trekhondenvraagstuk; strijd tegen de trekhondentractie', in: *Algemeen Handelsblad*, 28 juli 1928.

²¹⁷ Anoniem, 'Binnenland', in: *De Gooi- en Eemlander*, 31 juli 1928.

²¹⁸ Anoniem, 'Gemengde berichten', in: *Algemeen Handelsblad*, 10 september 1927.

²¹⁹ Anoniem, 'Gemengde berichten', in: *Het Vaderland*, 15 oktober 1931.

²²⁰ Anoniem, 'Landgoed De Dreef bij Heerde aangekocht', in: *De Graafschap-bode*, 26 juni 1939.

²²¹ Anoniem, 'De Dreef onder den hamer', in: *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche courant*, 3 april 1941.

²²² Anoniem, 'Advertentie', in: *Het nieuws van den dag*, 16 januari 1912; Anoniem, 'Advertentie', in: *Het nieuws van den dag*, 2 maart 1912;

Anoniem, 'Advertentie', in: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 5 maart 1912.

²²³ Anoniem, 'Een model-schuilplaats op een landgoed op de Veluwe', in: *Leeuwarder Nieuwsblad*, 3 juli 1939.

²²⁴ Bonneblad 337 uit 1901.

²²⁵ Anoniem, 'Advertentie', in: *Algemeen Handelsblad*, 2 september 1911.

²²⁶ Anoniem, 'Advertentie', in: *Algemeen Handelsblad*, 2 september 1911; Anoniem, 'Advertentie', in: *Algemeen Handelsblad*, 7 oktober 1911;

Anoniem, 'Advertentie', in: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 28 oktober 1911.

²²⁷ Anoniem, 'Bosschen van Flip-Hul gesloten', in: *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*, 15 maart 1941.

²²⁸ Anoniem, 'Advertentie', in: *De Tijd*, 26 maart 1941.

**CULTUURLAND
ADVIES**

**Cultuurhistorie
Gebiedsontwikkeling
Ruimtelijke planvorming**

Postbus 20, 8180 AA Heerde
T: 088 - 78 44 300
I: www.cultuurland.com